

Bertha bij een waterval nabij Nongkodjadjar, Pasoeroean, Oost-Java 1911.

DAAR WERD WAT GROOTS VERRICHT

Diederik
van
Vleuten

UITGEVERIJ HOOGLAND & VAN KLAVEREN

INHOUD

VOORWOORD door Ad van Liempt	7
PROLOOG - EEN DAAD VAN OVERDRACHT	II
DEEL I - DAGERAAD	
Kinderen van de suiker	23
Buiten schot	51
De Vetvlek	77
De jakkalsdraf	91
KATERN - HET BEKERTJE VAN BERTHA	119
Kogel door de kerk	141
KATERN - VAN VLEUTEN & COX	157
STAMBOOM	176
DEEL II - LAND VAN HERKOMST	
Employé Van Vleuten	181
KATERN - RUBBER	188
- TOPOGRAFISCHE KAARTEN VAN NEDERLANDS-INDIË	
Een heer van de thee	199
KATERN - THEE	214
De onderwijzeres	225
Afgesneden	249
KATERN - DE JAPANSE AANVAL OP NEDERLANDS-INDIË	260
DEEL III - OORLOG IN HET PARADIJS	
Moed der wanhoop	265
Een zoen van Aukje	277
Dag jongen	289
DEEL IV - SCHEMERING	
Het vaderland roept	307
KATERN - POLITIONELE ACTIES	318
Het falen der generaties	323
Nog een laatste ding te doen	343
EPILOOG - ALLES HEEFT ZIJN TIJD	355
DANKWOORD	366
BIBLIOGRAFIE	368

© Tekst: Diederik van Vleuten, 2018
Uitgave: Uitgeverij Hoogland & Van Klaveren, 2018
Vormgeving: Lokaalwerk, Ernst Bernson

EAN 978 90 8967 258 2
NUR 320

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Tenzij anders vermeld is het beeldmateriaal afkomstig uit de privécollectie van de auteur. De uitgever heeft geprobeerd alle rechthebbenden van het beeldmateriaal te achterhalen. Voor zover personen auteursrechtelijke aanspraken menen te hebben, kunnen zij contact opnemen met Uitgeverij Hoogland & Van Klaveren.

PROLOOG

EEN DAAD VAN OVERDRACHT

Oom Jan tilt mij op in de tuin van Schuylenburg. Hij houdt me stevig vast. Ik heb een arm om zijn nek geslagen. We kijken lachend in de lens.

Mijn vader maakte de foto op 17 juli 1967, de eenenzestigste verjaardag van oom Jan. Vier maanden later zou ik zes worden.

Ik hoor weleens dat ik op hem lijk en misschien is dat ook zo. In ieder geval ben ik naar hem vernoemd want mijn tweede naam is Jan.

Toen ik begon te schrijven aan een theaterprogramma gebaseerd op zijn leven, was oom Jan twintig jaar dood. Gedurende de jaren na zijn overlijden speelde hij nauwelijks nog een rol in mijn gedachten. Alleen sporadisch dook hij op uit de mist van het verleden. Dan hoorde ik heel even zijn stem of zijn aanstekelijke lach. Maar het bleef bij zulke kortstondige momenten. Oom Jan leek van het toneel verdwenen.

Dat veranderde in het voorjaar van 2008, toen mijn vader het Indische familiearchief aan mij overdroeg. Zeven dozen vol brieven, documenten, dagboeken, fotoalbums en andere paraferalia die samen het verhaal vertellen van drie opeenvolgende generaties Van Vleuten in de Oost.

In een van de dozen zat een met een lint dichtgebonden bewaarmap met het opschrift *Omzien in Weemoed*. De map bevatte vier cahiers in folioformaat. Elk cahier had een eigen titel: *Dageraad*, *Terug naar het Land van Herkomst*, *Oorlog in het Paradijs* en *Schemering*. Ik werd meer dan vijftientig jaar teruggeworpen in de tijd.

Proloog

Mijn vader, Samuel Cornelis Simon van Meulen, werd op 25 november 1871 te Soerabaya geboren, maar mijn grootvader een handelsfirma had.

Toen mijn vader drie jaar oud was, vertrakte het gezin naar Nederland en vestigde zich in de Raan van Meerdersvoert, in het toen aan de hand van den Haag lag. Later verhuisde het gezin naar een, ons onbekend gebouwen, adres, en nu een in den Haag.

In zijn jeugd jaren, heeft hij vele malen gelogeed en - later ik met - zelfs een tijd gewoond op het reeds langer dan 200 jaren in familie heeft zijnde, "Saluilenburg" in Egmond aan den Hoef, maar zijn grootvader van Meerdersvoert (Holland) bleef een jaar, of geweest was van de "Egmonders". Het is voor hem altijd een diep bare herinnering gebleven, doordat zelfs dat hij in het begin van de dertiger jaren het sterk overaas door de Saluilenburg heeft en er zijn laatste jaren jaren te gaan, toen en maar hij terugkome op 24 oktober 1939 overleed.

Na zijn middelbare school opleiding, keerde hij eerst de HTS (tegenwoordig HTS) in Amsterdams en daarna de suiker school in Brussel gevolgd door de polytechnische school in Nancy.

Na zijn studie vertrok hij in 1893 naar Nederlands India maar hij, in dienst van de Nederlandsche Handels Maatschappij (de "factorij"), eerst als chemiker in de fabriek en later als tenamploijé marktaandeel was op de suikerfabriek TIRTO bij Pabalongan.

Het was daar dat hij Huiberta Anna Carolina

101 van Meulen en Co. 212 Amsterdam, 1911

Ik maak mij geen illusie dat het, in extenso, gelezen zal worden. Daervoor is het te onbelangrijk en wellicht ook wat te uitvoerig om voor de lezer interessant te zijn.

Maar het waren mijn gedachten aan die vervlogen jaren, die als van zelf uit de pen vloeiden.

Geen diepzinnige overpeinzingen, maar gewoon dingen die gebeurd zijn en voor mij belangrijk waren.

Het was kerstavond 1981. Mijn vader zat op zijn stoel naast de open haard. Op zijn schoot lag een pakket. De buurvrouw had het bij ons afgegeven net voor we aan tafel zouden gaan. Oom Jan, vertelde ze, had aan het begin van de middag voor onze deur gestaan maar niemand thuis getroffen. Vervolgens had hij bij haar aangebeld met de vraag of zij het pakket alsnog kon bezorgen. Zijn geschenk was bedoeld 'voor onder de boom'. Waarom hij niet even van tevoren had gebeld dat hij langs zou komen was een vraag die ons die avond, en nog lang daarna, bezighield.

Boven op het pakket zat een envelop geplakt met daarin een brief, gericht aan mijn vader. Het duurde even voor hij in staat was de inhoud ervan met ons te delen.

Beste Ron,

In dit pakket vind je mijn memoires, mijn herinneringen vanaf mijn prilste jeugd tot aan deze laatste jaren. Aanvankelijk was ik van plan een simpele opsomming van de feiten te geven, maar toen ik eenmaal was begonnen riep de ene herinnering de andere op. Zo zijn het uiteindelijk bijna 700 pagina's geworden.

Ik maak mij geen illusie dat het in extenso gelezen zal worden. Daarvoor is het te onbelangrijk en wellicht ook wat te uitvoerig om voor de lezer interessant te zijn. Maar het waren mijn gedachten aan die vervlogen jaren die als vanzelf uit mijn pen vloeiden. Geen diepzinnige overpeinzingen, maar gewoon dingen die gebeurd zijn en die voor mij belangrijk waren. Nu het af is valt er opeens een leegte.

Een fijne kerst voor jullie allemaal.

Je oom Jan.

De avonturen van Jan.
Cartoon van Sam, 1932.

De emoties van mijn vader waren maar al te begrijpelijk.

In september 1930, drie maanden voor zijn geboorte, was oom Jan aan de andere kant van de wereld een nieuw leven begonnen. Het zou vijftien jaar duren voor mijn vader zijn oom uit Indië voor het eerst in levenden lijve ontmoette. Al die tijd had hij het moeten doen met foto's, het geschreven woord en vooral de spannende verhalen die zijn vader – mijn opa Sam – en tante Zus hem vertelden over hun stoere broer in de Oost. Oom Jan werd een held uit een jongensboek, door mijn vader stevig geromantiseerd en geïdealiseerd.

De vrolijke cartoons die Sam van Jan tekende versterkten zijn kinderlijke beeld van die verre oom, stevast verzeild in hachelijke avonturen tegen een decor van dichte oerwouden vol wilde dieren.

Gedurende mijn vaders kleutertijd stuurde oom Jan jaarlijks een verjaardagskaart, maar naarmate hij opgroeide werden de kaarten 'aan mijn neefje Ronny' kleine briefjes en ten slotte heuse brieven. Er ontstond een band, gevoed door de belofte van een toekomstige kennismaking 'van man tot man'.

In mei 1940 was het eindelijk zover. Oom Jan zou met verlof naar Nederland komen. Maar de agenda's van Hitler en vervolgens Hirohito zetten een inktzwarte streep door alle plannen. Indië was afgesneden van het moederland. De oorlog maakte het contact al snel onmogelijk.

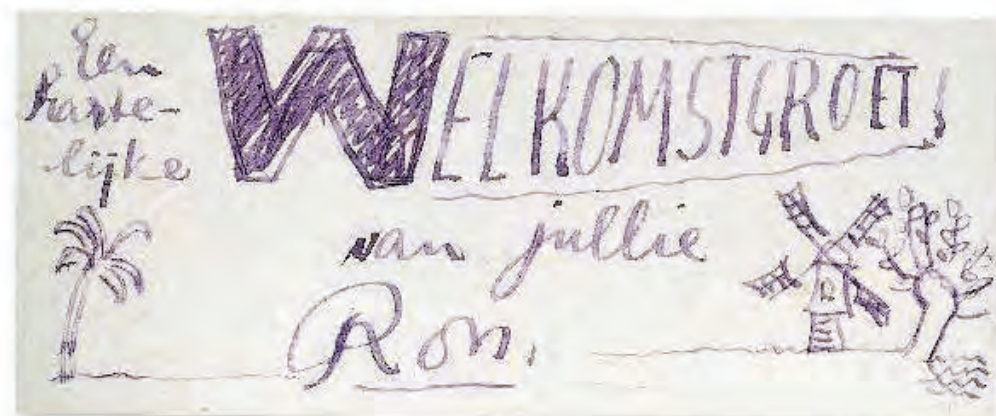
De man die in februari 1946 ten slotte aanbelde bij het huis van zijn broer in Den Haag leek in niets op de kleurrijke avonturier in smetteloos wit tropenpak uit Java en Sumatra. Toen mijn vader, inmiddels 15 jaar oud, de voordeur van Riouwstraat 70 opende zag hij een bleke kleine man staan, dodelijk vermoeid, broodmager, met een schamel koffertje en nauwelijks in staat iets te zeggen.

In de jaren na de oorlog werd de band tussen mijn vader en zijn oom steeds hechter en intiemer. Nadat Sam veel te vroeg was overleden nam Jan met een natuurlijke vanzelfsprekendheid de rol over van vertrouwensman bij wie mijn vader altijd terecht kon om raad en advies op de kruispunten in zijn leven. Bij het afscheid van oom Jan, in de winter van 1989, bracht hij de bijzondere relatie in herinnering. 'Zo werd je van lieverlede mijn tweede vader, en dat ben je gebleven tot op de dag van vandaag.'

Van deze tweede vader lag het complete leven nu in zijn schoot. Mijn vader opende het pakket en nam de vier delen een voor een in zijn hand. Hij zocht naar woorden maar kon ze niet vinden. Het was mijn moeder die de stilte doorbrak. 'Misschien wil je ons er iets uit voorlezen? Begin maar gewoon bij het begin.' En zo hoorden wij die kerstavond 1981 de openingsregels uit het grote boek van oom Jan.

Brieven en kaarten van Jan aan mijn vader.

Welkomstgroet van mijn vader voor Jan en Aukje, februari 1946.

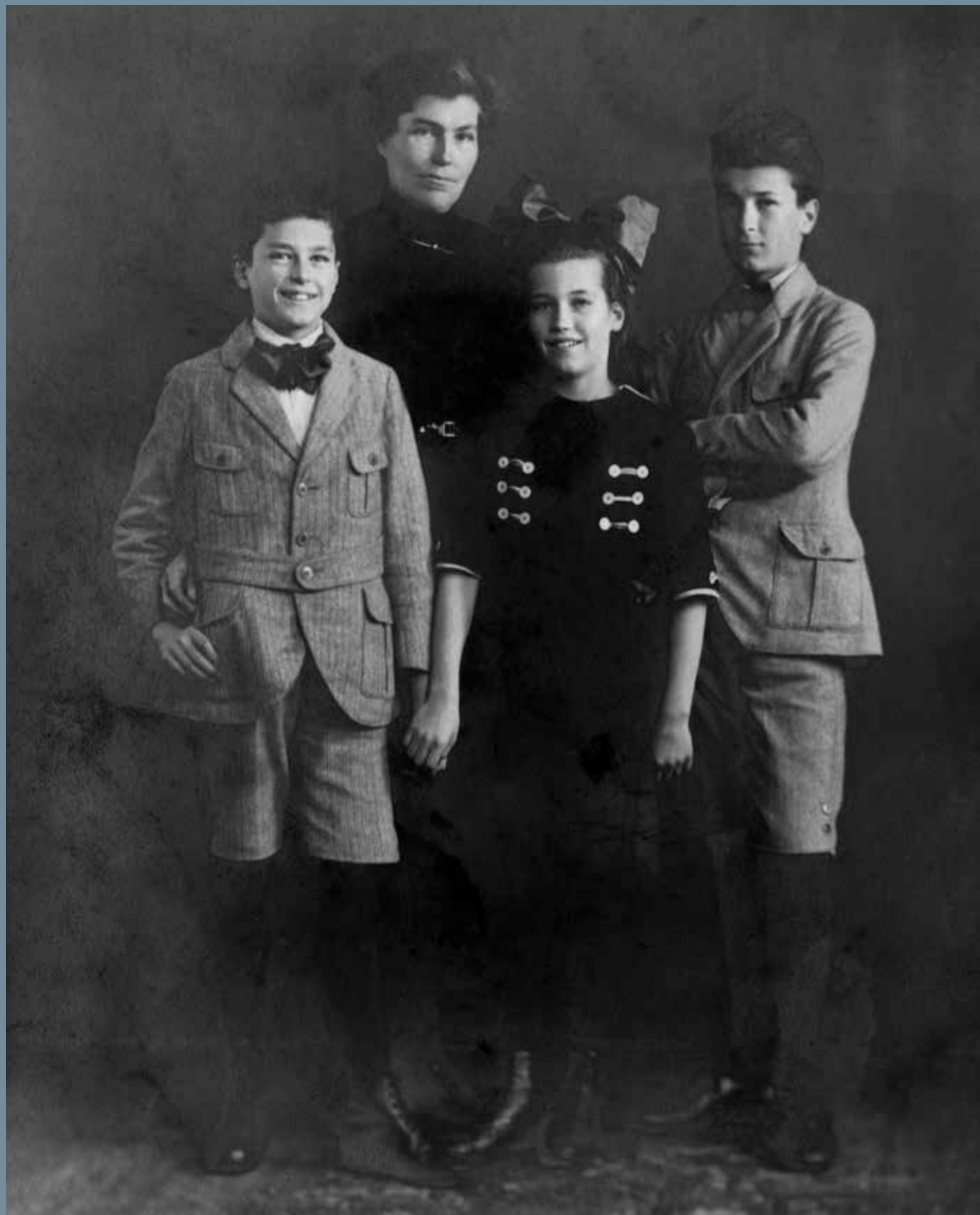
Het is niet omdat ik mijzelf zo belangrijk vind dat ik deze herinneringen geschreven heb, maar ik vind wel dat ik in een belangrijke tijd heb geleefd. De grote veranderingen die zich tijdens mijn leven in de wereld voltrokken zijn als een waterval over mij en mijn generatie heen gekomen. Daarvan wil ik op deze bladzijden getuigen.

Met diezelfde woorden keerde oom Jan meer dan een kwarteeuw later terug in mijn leven. Zijn rentree had iets onontkooibaars. Ik had het gevoel dat ik opnieuw door hem werd opgetild. En deze keer liet hij mij niet meer los. Een paar weken nadat mijn vader het Indische archief aan mij had overgedragen, had ik zijn memoires wel degelijk 'in extenso' gelezen. Dat hij na zijn overlijden zo lang in de verste coulissen van mijn gedachten had gestaan kwam me opeens als iets onwerkelijks voor. Ik had hem duizend-en-een vragen te stellen. Met het besef dat ik nooit meer persoonlijk antwoord zou krijgen kwam er een gevoel naar boven dat er niet eerder zo intens was geweest. Nu ik zo ingevoerd was in zijn leven, miste ik hem meer dan ik ooit had gedaan.

Laat mij vertellen van oom Jan.

Jan en mijn vader in Frankrijk, 1986. Uitstapje ter gelegenheid van Jans tachtigste verjaardag.

Jan, Bertha, Zus en Sam, 1920.

DEEL I

DAGERAAD

Rietvelden rond suikerfabriek Pening, 1912.

KINDEREN VAN DE SUIKER

Het begon altijd met zware laaghangende wolken. Dan klonk een
geruis in de verte gevolgd door een plotselinge stilte.

De eerste zware druppels spatten op van de grond. En dan
kwam het onontkoombaar op je af: een glazen gordijn van water.

Oorverdovend kletterde het op het zinken dak van de pendoppo
en op het dak van de administrateurswoning.

Het water gutste door de dakgoten en regenpijpen.

De regens over Java zijn het geluid van mijn vroegste jeugd.

Samuel Cornelis Simon van Vleuten en Huibertha Anna Carolina van der Mandele deelden eenzelfde geschiedenis: geboren in Indië, een jeugd in Nederland en weer terug naar Java om daar een toekomst op te bouwen. Wanneer en hoe mijn overgrootvader een van de drie dochters van notaris Van der Mandele had weten te strikken is niet bekend, maar ze gaven elkaar het jawoord op 11 januari 1898. Plechtigheid en feest vonden plaats op suikerfabriek Tirto bij Pekalongan, Midden-Java, waar Samuel werkte als chemiker en tuinemployé.

Toetie in Den Haag, juli 1907.

Ondertrouw-annonce van Samuel en Bertha. *Bataviaasch Nieuwsblad*, 6 januari 1898.

Zeven jaar werkten Samuel en Bertha vruchteloos aan een nageslacht. Ook een verandering van omgeving – overplaatsing naar suikerfabriek Adiwerna – zette niet de kroon op hun huwelijk. Een pleister op de wonde diende zich aan toen een employé bij Tirto, ene Muysken, een pleeggezin zocht voor het kindje dat hij bij een inlandse vrouw had verwekt. Samuel en Bertha adopteerden het meisje maar al te graag en beschouwden haar vanaf de eerste dag als hun eigen dochter. Ze behield haar vaders achternaam en kreeg de voornaam van haar pleegmoeder. Maar al gauw werd Huibertha Muysken door iedereen Toetie genoemd. En toen gebeurde het wonder alsnog en werden er binnen anderhalf jaar tijd twee jongetjes geboren. Samuel Cornelis, roepnaam Sam, kwam ter wereld op 30 maart 1905 in het Ngemplak ziekenhuis in Soerabaja. Jan (voluit Johannes Christiaan) volgde op 17 juli 1906 te Pekalongan. Mijn overgrootouders konden hun geluk niet op.

Familie Van Vleuten voor de besaran op suikerfabriek Perring, 1914.

Trouwfoto Samuel Cornelis Simon van Vleuten (1871-1939) en Huibertha Anna Carolina van der Mandele (1877-1926).

Jan (links) en Sam, 1907.

Maar de feeststemming duurde niet lang. Twee maanden na Jans geboorte nam Samuel ontslag bij suikerfabriek Adiwerna. 'Een onoverbrugbaar conflict met de directie.' Meer woorden wilde hij er nooit aan vuil maken.

Het gevolg was dat het Indische avontuur er onverwacht op zat. Op 14 november 1906 vertrok de familie naar Nederland. Een bitter vaarwel met als enige troost een zee van tijd om een nieuwe generatie Van Vleutens aan familie en vrienden in Holland te presenteren.

De lange reis naar patria ging geheel aan Jan voorbij. Hij was nog geen vier maanden oud toen hij met zijn ouders, broertje en pleegzusje in Batavia aan boord van ss Ophir ging.

Een maand later streek de familie neer in Den Haag, in een huurhuis in de Edisonstraat. Omdat Jan geen herinneringen bewaart aan zijn eerste bezoek aan Nederland schrijft hij er niet over. Maar de foto's die zijn vader in die periode maakte tonen ondanks de zorgen een vrolijke familie.

Bertha, Jan (in kinderwagen) en Sam.
Koningsplein Den Haag, maart 1907.

Samuel en Jan op de Edisonstraat 20
in Den Haag, maart 1907.

Even onverwacht als het afscheid kwam ook de terugkeer naar Java. Binnen een jaar werd Samuel een betrekking aangeboden als eerste tuinemployé op suikerfabriek Sragi, opnieuw bij Pekalongan. Zijn komst was snel gewenst en in juli 1907 scheepte hij zich in op ss Goentoer om de Indische draad weer op te pakken.

Bertha en de kinderen volgden ruim een half jaar later. De kinderen wil zeggen: Sam en Jan, want Toetie bleef achter in Holland. Samuel en Bertha hadden het allerbeste met haar voor en stonden erop dat ze een gedegen Nederlandse opvoeding en schoolopleiding kreeg. Ondanks de eeuwenlange Nederlandse aanwezigheid in Indië en de grote koloniale roeping die op de schouders van het Vaderland rustte, moest men voor die zaken nog altijd in dat vaderland zelf zijn. En dus werd Toetie – op dat moment tien jaar oud – ondergebracht bij ene familie Van Leeuwen in Den Haag.

Het afscheid zal emotioneel geweest zijn, maar de band met haar pleeggezin heeft er niet onder geleden. Toen zij tien jaar later, teruggekeerd naar Java, trouwde op suikeronderneming Soemberhardjo, behoorden Samuel en Bertha tot de eregasten.

Toetie in de sneeuw. Den Haag, winter 1907.

Toetie en haar man zochten de Van Vleutens trouw op tijdens hun verlofperiodes in Holland en ook Jan zou haar in Indië nog vaak bezoeken. De contacten bleven onverminderd warm in haar latere leven. Volgens mijn vader heb ik als kleine jongen tante Toetie bij een familiebezoek nog een handje gegeven, dat zij daarna stiekem volstopte met pepermuntjes.

Wij kwamen terecht op Ponolawen, een buitenpost behorend bij S.F. Sragi. Het is van daaruit dat mijn herinneringen beginnen.

Ik zal nauwelijks drie jaar geweest zijn en ik liep met mijn vader door een voor mij haast ondoordringbaar bos. We daalden af naar de traag stromende rivier die achter het huis liep. Toen we bij de oever gekomen waren, hoorde ik opeens een oorverdovende knal.

Tot mijn verbazing, die snel overging van schrik naar angst, zag ik een enorme leguaan spartelend in het modderige water liggen. Hij sloeg met zijn staart enkele malen zó hard op het water dat het hoog opspatte. Toen bleef het dier opeens heel stil liggen. Mijn vader hing zijn geweer over zijn schouder. Leguanen waren een bedreiging voor de kippen op Ponolawen, maar dat begreep ik later pas. Het was mijn eerste bewuste confrontatie met de dood.

Sam en Jan op Ponolawen, 1908.

Bertha met haar jongens op Ponolawen, 1910.

V.l.n.r.: Samuel, Sam, Jan en een onbekende bediende, poserend bij de lorrie op Ponolawen.